

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Agnès Xénaki - Sakellariou : *Les cachets minoens de la Collection Giamalakis* (Études Crétoises X, Paris, 1958).

Ἡ σειρά τῶν Études Crétoises, τὴν ὁποίαν ἐκδίδει ἡ Γαλλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, παρουσίασε τελευταίως τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν τῆς κ. Ἀγνῆς Ξενάκη - Σακελλαρίου, ἀποτελοῦσαν συστηματικὴν δημοσίευσιν τῶν σφραγίδων τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Ἀρχαιολογικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἰατροῦ κ. Στυλιανοῦ Γιαμαλάκη. Οὕτω ἐν τῶν σημαντικωτέρων τμημάτων τῆς Συλλογῆς γίνεται τώρα διὰ πρώτην φοράν ἐν τῷ συνόλῳ του προσιτὸν εἰς τοὺς ἐπιστήμονας. Τὴν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀρτίαν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου ἐπραγματοποίησεν ἡ Γαλλικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν, χάρις εἰς τὸ θερμὸν ἐνδιαφέρον τοῦ διευθυντοῦ τῆς κ. G. Dauk. Εἶναι εὐτύχημα ὅτι τὸ σύγγραμμα προέρχεται ἐξ ἐπιστήμονος εἰδικευθείσης ἐπὶ ἔτη εἰς τὴν μελέτην τῶν κρητομυκηναϊκῶν σφραγιδο-λίθων καὶ ἐξοικειωθείσης πρὸς τὰ ἀποκτῆματα τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη. Ἡ μακρὰ ἐργασία τῆς κ. Ξενάκη διὰ τὴν ἐπανέκθεσιν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἡ ἐργασία τῆς διὰ τὴν ταξινόμησιν τῶν σφραγίδων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου μετὰ τὸν πόλεμον, αἱ σπουδαί τῆς εἰς τὸ Παρίσι, αἱ ὁποῖαι τῆς ἐπέτρεψαν νὰ ἀποκτήσῃ εὐρεΐαν εἰκόνα τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν — ἀπαραίτητον διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ κρητομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ — καὶ ἡ μελέτη τῶν συλλογῶν τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης ἀπετέλεσαν λαμπρὰν προπαρασκευὴν διὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν σφραγίδων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, τὴν συγκριτικὴν ἀντιπαραβολὴν των πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἀποκτῆματα ἄλλων Μουσείων καὶ πρὸς τὰ δεδομένα τῶν ἀνατολικῶν πολιτισμῶν. Καρπὸς τῆς μακρᾶς καὶ μεθοδικῆς αὐτῆς ἐργασίας εἶναι τὸ παρὸν βιβλίον, διὰ τὸ ὁποῖον ἡ συγγραφεὺς ἔλαβε τὸ δίπλωμα τῆς École de Hautes Études.

Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἡ κ. Ξενάκη - Σακελλαρίου ἀναπτύσσει τὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε, καὶ ἐκθέτει τὴν κατὰ τὰ πορίσματα τῆς ἐξέλιξιν τῆς σφραγιδογλυφίας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Δέχεται τὴν ἀποψιν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε διὰ πρώτην φοράν κυρίως ὁ καθηγ. Fr. Matz, ὅτι τὸ χρονολογικὸν σύστημα τοῦ Evans, τὸ βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς κεραμεικῆς, δὲν ἰσχύει διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν σφραγίδων, καὶ προτείνει ἐν σύστημα¹, βασιζόμενον ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν συνόλων σφραγίδων τῶν

προερχομένων ἐκ σαφῶν ἀνασκαφικῶν στρωμάτων. Οὕτω διακρίνει μίαν ἐποχὴν «προανακτορικήν» (ΠΜ ΙΙ - ΜΜ Ι) γνωστὴν κυρίως ἐκ τῶν τάφων τῆς Μεσαρᾶς, Γουρνῶν, Κράσι, Βοροῦ, Σφουγγαρά, ἐκ Τραπέζας, ἐκ τινῶν τάφων τοῦ Μόχλου καὶ ἐκ τοῦ ἀνασκαφέντος τελευταίως ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος τάφου τῆς Μαρωνιάς. Παρατηροῦσα ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ὁμοῦ μὲ τὰς σφραγίδας εὐρέθησαν διάφορα καὶ προφανῶς ἀσύγχρονα εἶδη κεραμεικῆς καὶ ὅτι ἡ ἀκριβεστέρα χρονολογικὴ κατάταξις τῶν σφραγίδων δυσχεραίνεται ἔνεκα τούτου, δέχεται πάντως καὶ μίαν σχετικὴν «στασιμότητα» εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν σφραγίδων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς προανακτορικῆς περιόδου. Μόνον διὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα καὶ τὸν τάφον Β τοῦ Πλάτῆνου (ὃ ὁποῖος ὅμως ἀσφαλῶς κατέρχεται μέχρι τῆς ΜΜ Ιβ, ἐπομένως μέχρι καὶ τῆς παλαιοανακτορικῆς φάσεως) δέχεται μίαν «ἀνανέωσιν» καὶ «ὠρίμανσιν» τοῦ προανακτορικοῦ ρυθμοῦ. Ἴσως ἂν δεχθῶμεν ὀριστικῶς (βάσει καὶ τῶν νέων ἀνασκαφῶν τῆς Λεβῆνος) ὡς ἀνυπαρκτον τὴν ΠΜ ΙΙΙ περίοδον, ἐξηγεῖται εὐκολώτερον ἢ καθυσιτέρησις αὕτη τῆς ἐξελίξεως τῶν σφραγίδων εἰς τὰς συνεχόμενας καὶ ὄχι πολὺν χρόνον καλυπτούσας περιόδους ΠΜ ΙΙ - ΜΜ Ια.

Εἰς τὴν ἐπομένην περίοδον τὴν χαρακτηριζομένην ὡς «ἐποχὴν τῶν πρώτων ἀνακτόρων», ἀνήκουν σφραγίδες προερχόμεναι ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Μαυροσπήλιου, Ἁγίου Ἡλίου, ἐκ τοῦ Ἱερογλυφικοῦ Συνόλου τῆς Κνωσοῦ καὶ ἐκ Φαιστοῦ. Αὗται εἶναι σύγχρονοι πρὸς τὸν καμαραϊκὸν ρυθμὸν, ἀλλὰ τὰ ἀκριβῆ ὅρια ἐνάρξεως καὶ λήξεως τῆς περιόδου δὲν δύνανται κατὰ τὴν συγγραφέα νὰ καθορισθοῦν.

Ἡ ἀκολουθοῦσα φάσις «τῶν δευτέρων ἀνακτόρων» καθορίζεται βάσει τῶν σφραγίδων καὶ σφραγισμάτων ἐκ τῶν Temple Repositories καὶ τῆς Οἰκίας τῶν Τοιχογραφιῶν τῆς Κνωσοῦ, ἐξ Ἁγίας Τριάδος, Ζάκρου, Σκλαβοκάμπου, Σφουγγαρά καὶ Καλυβίων, καὶ εἶναι σύγχρονος πρὸς τὰς κεραμεικὰς φάσεις ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ ΙΙΙα.

Ἐπεται ἡ «μετανακτορικὴ» φάσις, ἡ ἀκολουθοῦσα τὴν τελικὴν καταστροφὴν τῶν ἀνακτόρων (1400 π. Χ.), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν δύο κυρίως σύνολα σφραγίδων, τῶν Γουρνῶν καὶ Ἐπισκοπῆς.

Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει ἡ συγγραφεὺς ἑκάστην ἐποχὴν κεχωρισμένως, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν σχημάτων τῶν σφραγίδων καὶ τῶν θεμάτων. Ἡ προανακτορικὴ περίοδος χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς χρήσεως μαλακῶν λίθων, ἐξ ὠρισμένων γεωμετρικῶν ἢ πλαστικῶν ἢ καὶ ἐνίοτε σχεδὸν ἀ-

1) Πρόκειται περὶ τοῦ ἀναπτυχθέντος γενικώτερον ὑπὸ τοῦ Ν. Πλάτωνος νέου χρονολογικοῦ συστήματος εἰς ἰδιαίτερον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ Chr. Zervos, L' art de la Crète néolithique et Minoenne, La chronologie minoenne, σελ. 511 ἐξ.

μόρφων σχημάτων και ἐκ τῆς ἀπλότητος τῶν γραμμικῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεμάτων. Ἐμφανίζεται ὅμως ἤδη ἡ σπεῖρα — σπανιώτερα εἶναι τὰ φυτικά θέματα και—ἐπὶ τῶν πρισμάτων κυρίως—οἱ ἄνθρωποι και τὰ ζῶα. Ἡ σύνθεσις ἀπουσιάζει· μόνον πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἐμφανίζεται ἡ «πφριστροφική» διάταξις τῶν θεμάτων. Ἀπαριθμοῦνται τέλος (σελ. XV) τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παρατηρουμένης εἰς τὰς θόλους τοῦ Πλατάνου και τῆς Ἀγ. Τριάδος «ῶριμάνσεως».

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων ἀνακτόρων ἀρχίζει ἡ κατεργασία τῶν σκληρῶν λίθων—χωρὶς νὰ παύση ἡ χρῆσις τοῦ στεατίτου—και βελτιοῦται ἡ τεχνική. Νέα σχήματα εἶναι ὁ δίσκος και ὁ πεπιεσμένος κύλινδρος. Τὰ σπειροειδῆ θέματα ἐξακολουθοῦν, ἐμφανίζονται και τινὰ ἀπλᾶ γραμμικὰ θέματα ὡς ἡ «ἀρχιτεκτονική πρόσοψις», οἱ κύκλοι μὲ κεντρικὴν στιγμὴν, τὰ ἱερογλυφικά, ἀλλὰ κυρίως αὐξάνονται αἱ παραστάσεις, περιλαμβάνουσαι ἄνθρώπους, πτηνά, ζῶα, φυτά. Ἡ σύνθεσις πλουτίζεται, μὴ περιοριζομένη πλέον εἰς τὴν ἀπλὴν «ἀντιπαράθεσιν» τῶν μορφῶν. Ἐνίοτε ἔχομεν ὀλοκλήρους σκηναὺς ζωῆς ὡς και ἀπόδοσιν τοῦ τοπίου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν δευτέρων ἀνακτόρων συνεχίζονται και ἀναπτύσσονται ἀκόμη περισσότερο τὰ ἐπιτεύγματα τῆς προηγουμένης περιόδου. Ἡ ἐμπορικὴ δραστηριότης, ἡ ζωηροτέρα προβολὴ τῆς προσωπικότητος, συμπίπτουν μὲ αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς σφραγιδολίθων και πλουτισμὸν τῶν θεμάτων. Ἡ γενικὴ ἀκμὴ τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ ὀδηγεῖ εἰς τὸ ἀπόγειον τῆς σφραγιδογλυφίας. Κυριαρχοῦν οἱ σκληροὶ και ἡμιπολύτιμοι λίθοι, τὰ φακοειδῆ και ἀμυγδαλοειδῆ σχήματα, σπανίζουσι οἱ κύλινδροι. Ἡ συγγραφεὺς διακρίνει τέσσαρας διαφόρους ρυθμοὺς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν δευτέρων ἀνακτόρων. Τὸν «φυσιοκρατικὸν» (ἀπόδοσις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐλευθερία κινήσεως, χάρις), τὸν «διακοσμητικὸν ἀνακτορικόν», ὁ ὁποῖος συμπίπτει μὲ τὴν ΥΜ ΙΙ κεραμεικὴν και τείνει πρὸς τὴν σχηματοποίησιν μὲ ἐξαιρετικῶς διακοσμητικὰ ἀποτελέσματα, τὸν «σχηματικὸν λαϊκὸν ρυθμόν», παρατηρούμενον κυρίως εἰς λίθους ἐκ στεατίτου προχείρως ἐπεξεργασμένους, και τέλος τὸν «ἀποτροπαϊκὸν» ρυθμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ συγγραφεὺς ἐντάσσει λίθους μὲ παραστάσεις ἀγγείων, ἀετῶν, ἰχθύων, παραγομένους «en série», μὲ συμβατικὴν ἐργασίαν και πυκνὴν χρῆσιν στιγμῶν, κύκλων και μηνίσκων. Κύριοι τύποι προελεύσεως τοῦ «φυσιοκρατικοῦ» ρυθμοῦ τὰ Temple Repositories, ἡ Ἀγία Τριάδα και ὁ Σκλαβόκαμπος, τοῦ «ἀνακτορικοῦ» τὰ Καλύβια, τοῦ «σχηματικοῦ» ἡ Οἰκία τῶν Τοιχογραφιῶν. Τὸν «ἀποτροπαϊκὸν» ρυθμόν εὐρίσκει ἡ συγγραφεὺς ἤδη εἰς τὴν νεκρόπολιν τοῦ Σφουγγαρά. Ἡ συγγραφεὺς δέχεται ὀρθῶς ὅτι ὑπάρχουν και μεικτὰ δείγματα τῶν τεχνοτροπιῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιστοιχοῦν πᾶσαι πρὸς ἰδιαιτέρας χρονικὰς φάσεις.

Κατὰ τὴν μετανακτορικὴν ἐποχὴν ἡ σφραγιδογλυφία δὲν ἔχει πλέον δημιουργικὴν δύναμιν, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνει τὰς κληρονομηθεῖσας μορφάς, βαίνουσα πρὸς τὴν παρακμὴν. Διατηροῦνται μόνον τὰ ἀπλούστερα θέματα, προτιμῶνται αἱ μεμονωμένοι μορφαί, ἐπανεμφανίζονται τὰ γραμμικὰ μοτίβα. Πρόκειται κατὰ τὴν συγγραφέα περὶ τοῦ ἰδίου «σχηματικοῦ» καὶ «ἀποτροπαϊκοῦ» ρυθμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶδομεν ἤδη εἰς τὴν προηγουμένην περίοδον. Τὰ σχήματα τῶν σφραγίδων δὲν μεταβάλλονται, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ εἶναι ἀμελεστέρα. Ἐκ τῶν ὑλῶν ἐπικρατεῖ ὁ στεατίτης.

Ἡ ἱστορικὴ αὕτη παρακολούθησις τῆς ἐξελίξεως ἑνὸς ἐκ τῶν μᾶλλον χαρακτηριστικῶν κλάδων τῆς μινωϊκῆς τέχνης, τῆς ὁποίας περίληψιν ἔδωσα ἄνωτέρω, γίνεται ὑπὸ τῆς κ. Ξενάκη - Σακελλαρίου μὲ πλήρη γνῶσιν τοῦ ὑλικοῦ καὶ ἀσφαλῆς αἰσθητικὸν κριτήριον. Παρατηρῶ μόνον ὅτι ἀμφίβολος εἶναι ἴσως ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς περιόδου τῶν πρώτων ἀνακτόρων ὡς «μεταβατικῆς», μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ νέου συνόλου σφραγισμάτων τῆς Φαιστοῦ, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Dogo Leví. Ταῦτα προέρχονται ἐξ ἑνιαίου καὶ σαφῶς πρωτοανακτορικοῦ στρώματος καὶ χαρακτηρίζονται πράγματι ἐκ μιᾶς ἰσχυρᾶς «φυσιοκρατικῆς» τάσεως, ἡ ὁποία προαναγγέλλει τὸν ἐπόμενον ρυθμὸν, ἀλλὰ καὶ ἐκ μιᾶς παραλλήλου πλουσίας ἀναπτύξεως καθαρῶς διακοσμητικῶν θεμάτων, συχνὰ ἀναλόγων πρὸς τὰ θέματα τῆς καμαραϊκῆς ἀγγειογραφίας. Πολλὰ ἐκ τῶν σφραγίδων τοῦ πίνακος XVII, χαρακτηριζόμενα ὡς «ἀρχαῖκὰ πρίσματα» (διὰ τοῦ ὅρου νοοῦνται ὁμοῦ ἢ προ - καὶ παλαιοανακτορικῆ φάσις) καὶ προερχόμενα ἐκ Μαλίων (50, 51, 52), ἀνήκουν ἀσφαλῶς εἰς τὸ παλαιοανακτορικὸν ἐργαστήριον σφραγίδων, τὸ ἀνασκαφὲν ὑπὸ τοῦ A. Desseppe. Τὸ αὐτὸ πιστεύω καὶ διὰ τὰς σφραγίδας 54, 57, 59, 63, τῶν ὁποίων δὲν σημειοῦται ἡ προέλευσις. Νομίζω ἀκόμη ὅτι θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ γίνῃ χωριστὴ διαπραγμάτευσις τῶν νεοανακτορικῶν καὶ μετανακτορικῶν δειγμάτων. Πράγματι ὑπάρχει κατὰ τοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους παραλλήλως πρὸς τὰ λαμπρὰ δείγματα, μία ἀπλουστερὰ σειρὰ σφραγιδολίθων, ἀλλὰ νομίζω ὅτι αὕτη δύναται νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῶν χονδροειδῶν δειγμάτων τῆς μετανακτορικῆς παρακμῆς. Θέματα τινὰ τοῦ «ἀποτροπαϊκοῦ» ρυθμοῦ, ὡς ἰχθύες, σηπία, πτηνά, κοινὰ εἰς τὴν κεραμικὴν καὶ τὴν τοιχογραφίαν, πιστεύω ὅτι ἔχουν μόνον διακοσμητικὴν σημασίαν. Ἀντιθέτως βέβαιος εἶναι ὁ μαγικὸς ρόλος τῶν ἀγγείων, μασκῶν καὶ τοῦ ὠτὸς καὶ ὀφθαλμοῦ.

Ἀκολουθεῖ ὁ κατάλογος τῶν σφραγίδων τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, μὲ ἀκριβῆ περιγραφὴν, μνεῖαν πάντων τῶν γνωστῶν δειγμάτων ἐκάστου θέματος, παρακολούθησιν τῆς ἐξελίξεως τῶν σημαντικωτέρων

θεμάτων και ἑρμηνείαν αὐτῶν. Τὸ ὑλικὸν κατατάσσεται κατὰ τὰς ἐκτεθείσας ἄνωτέρω τρεῖς χρονολογικὰς κατηγορίας (προανακτορικήν, παλαιονακτορικήν, νεονακτορικήν - μετανακτορικήν) καὶ ὑποδιαιρεῖται κατὰ σχήματα (πρίσματα, σφραγίδες μὲ μίαν ἐπιφάνειαν) καὶ κατὰ θέματα (διακοσμητικὰ θέματα, ζῶα, φανταστικὰ ζῶα, πλοῖα, σύμβολα, ἀνθρώπινοι μορφαί, μεικταὶ μορφαί, σπονδικὰ ἀγγεῖα, μάσκα κ.λ.). Εἰς τὴν ἑρμηνείαν ὠρισμένων θεμάτων εἶναι ἡ συγγραφεὺς ἐφρεκτικὴ, ἀρκουμένη εἰς τὴν παράθεσιν τῶν γνωμῶν τῶν κυριωτέρων μελετητῶν. Οὕτω θεωρεῖ ὑποθετικὴν τὴν ἄποψιν τοῦ Evans ὅτι αἱ λεγόμεναι «ἀρχιτεκτονικαὶ προσόψεις» παριστάνουν ἱερά. Διὰ τοὺς συχνοὺς ἐπὶ τῶν σφραγίδων μηνίσκους ἀρνεῖται ὅτι οὕτω δηλοῦνται μῆνες ταξιδίου τῶν παριστωμένων πλοίων καὶ δέχεται πολὺ ὀρθῶς πολλαπλὴν ἑρμηνείαν: τὸ θέμα ἄλλοτε δηλοῖ τὴν θάλασσαν, ἄλλοτε ἰστία τοῦ πλοίου καὶ ἄλλοτε ἔχει ἄλλῶς διακοσμητικὸν σκοπὸν. Διὰ τὸ θέμα τοῦ κράνου, τὸ ὁποῖον ἀναγνωρίζει ἑκατέρωθεν κίονος ἐπὶ μιᾶς σφραγίδος, δέχεται τῶρα, ἀντιθέτως πρὸς παλαιότεραν ἄποψίν της, ἱεράν σημασίαν. Ἀμφιβολίαν ἐκφράζει περὶ τοῦ ἱεροῦ χαρακτῆρος τῶν κυνοκεφάλων καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα νομίζω ὅτι ἐπὶ τῶν σφραγίδων 360 καὶ 361 (πίν. XII καὶ XXVII) δὲν δηλοῦνται ἀστέρες, ἀλλὰ μᾶλλον φυτικὰ παραπληρωματικὰ θέματα (πβ. 367 πίν. XII). Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ «Μινωταύρου» δέχεται ἡ συγγραφεὺς ἀπωτέραν σχέσιν πρὸς μίαν ταυρόμορφον οὐρανίαν θεότητα. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι πράγματι ἡ πιθανωτέρα.

Εἰς τὰ παραρτήματα τοῦ βιβλίου ἐξετάζονται κεχωρισμένως ὠρισμένα θέματα. Τὰ χαρακτηριζόμενα ὡς «*demi-fuseaux*» διαιρεῖ ἡ συγγραφεὺς εἰς τρεῖς κατηγορίας καὶ δέχεται ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ταῦτα παριστάνουν ἰχθῦς. Διεξοδικῶς ἐξειάζει ἐπίσης τὸ θέμα τῶν σπονδικῶν ἀγγείων, τῶν πλοίων καὶ τῶν ἀποτροπαϊκῶν μορφῶν («Γοργονείων» καὶ λεοντοκεφαλῶν), τὰς ὁποίας ὀρθῶς ἑρμηνεύει ὡς μάσκας, κοινὰς εἰς πολλοὺς πρωτογόνους πολιτισμούς. Νομίζω ἀντιθέτως ὅτι ἐπὶ τῆς σφραγίδος τοῦ Μόχλου εἰκονίζεται μορφή ὑψοῦσα τὰς χεῖρας καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ θεωρηθοῦν αἱ χεῖρες ὡς θέμα ἄσχετον πρὸς τὴν ἀπεικονιζομένην ἐπὶ τῆς αὐτῆς σφραγίδος κεφαλὴν (σελ. 81 σημ. 2). Διεξοδικῶς ἐξετάζεται καὶ ὁ «πότις θηρῶν», διὰ τὸν ὁποῖον ἡ συγγραφεὺς διερωτᾶται μήσω; πρόκειται περὶ ἀπλῆς μιμήσεως ἐνὸς ἀνατολικοῦ θέματος ἄνευ σχέσεως πρὸς τὴν μινωϊκὴν θρησκείαν. Πιστεύω ὅτι γενικώτερον ὁ νεαρὸς θεός, συνοδὸς τῆς κυρίας θεᾶς, ἀποτελεῖ ὀργανικὴν μορφήν τῆς μινωϊκῆς θρησκείας, ὡς καὶ τῶν ἀνατολικῶν θρησκειῶν, μὴ δυναμένην νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἡ σφραγὶς 372 (πίν. VIII) εἶναι ἀκριβῶς διὰ τοῦτο σημαντικὴ, διότι ἐπ' αὐτῆς ἔχο-

μεν τὸν κυνοκέφαλον εἰς λατρευτικὴν στάσιν πρὸ ἄρρενος θεοῦ. Ἦτο φυσικὸν ὁ συνοδὸς τῆς θεᾶς νὰ συνδυασθῆ, ὡς αὕτη, πρὸς τὰ ζῶα. Ἐάν αἱ παραστάσεις του εἶναι σπανιώτεροι, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι εἶναι δευτερεύων θεός, ὡς δευτερεύων εἶναι ὁ Ταμμούζ ἔναντι τῆς Ἰστιάρ. Ἐπειτα ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος τῶν ταυρομαχιῶν, τοῦ ὁποίου πάντα τὰ δείγματα συλλέγονται καὶ κατατάσσονται κατὰ κατηγορίας. Ἐκτίθενται καὶ ὑποβάλλονται εἰς ἔλεγχον πᾶσαι αἱ περὶ τῆς σημασίας τῶν «ταυροκαθασιῶν» θεωρίαι. Ἰδιαιτέρως ἀρνεῖται ἡ συγγραφεὺς τὴν ἄποψιν ὅτι αὗται σχετίζονται πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ ταύρου. Ἀρνεῖται ἐπίσης τὴν σχέσιν τῶν κρητικῶν ταυρομαχιῶν πρὸς μίαν ἀνάλογον καππαδοκικὴν παράστασιν καὶ μνημονεύει ἐνδιαφέροντα Ἰνδικὰ παράλληλα. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ διαπίστωσις διαφορῶν εἰς τὸν τρόπον τελέσεως τοῦ ἀγωνίσματος μεταξὺ τῶν χρόνων ἀκμῆς καὶ τοῦ τέλους τῶν δευτέρων ἀνακτόρων.

Εἰς τὸ δεύτερον παράρτημα ἐξετάζει ἡ κ. Ξενάκη - Σακελλαρίου τὰ σχήματα τῶν σφραγίδων, κατατασσόμενα εἰς πλαστικά, γεωμετρικά, σφραγίδια, δακτυλίους καὶ «gemmes», περιλαμβανούσας πάντα τὰ λοιπὰ (φακοειδεῖς, ἀμυγδαλοειδεῖς κ.λ.). Ἀκολουθεῖ σειρὰ σχεδίων τοῦ κ. Piet de Jong² καὶ φωτογραφίαι τῶν σφραγιδολίδων.

Ἡ κ. Ἄγνη Ξενάκη - Σακελλαρίου, γνωστὴ ἤδη ἐκ πολλῶν προηγουμένων δημοσιευμάτων της, συμβάλλει μὲ τὸ νέον βιβλίον της κατ' ἐξαιρετικὸν τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς μινωϊκῆς σφραγιδολογίας καὶ γενικώτερον τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ βιβλιογραφικὴ ἐνημερότης. Τὸ βιβλίον βοηθεῖ εἰς πληρεστέραν κατανόησιν βασικῶν προβλημάτων τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, ὡς τῆς θρησκείας, τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐξελίξεως. Εἶναι ὑπόδειγμα συστηματικῆς καὶ ἐξαντλητικῆς ἐργασίας καὶ ἀπαραίτητον βοήθημα διὰ πάντα μελετητὴν τοῦ ἀρχαίου κρητικοῦ πολιτισμοῦ.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

²) Ἡ σφραγὶς 29 πιν. III, φέρει παράστασιν ἀνήκουσαν εἰς γνωστὴν κατηγορίαν σκηνῶν ἀναπαραγωγῆς, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς στάσεως τῶν δύο αἰγῶν.